

תום ותהום – תפילת הקדיש בספרות העברית

אנתולוגיה*

עורכים: יורם ורטה וירון דוד**

סקירה מאת: ענת ישראל***

ייתגדל ויתקדש שמה רבא...!

במלים המוכרות והמשונות הללו נפתחת תפילת ה'קדיש יתום', שהיא אחת החידות המופלאות של תרבותנו. בפתח הדבר שלהם לאנתולוגיה החדשה מכנים אותה העורכים 'אמירת לחשים מאגית כמעט', ומנסחים את הפרדוקסים הכרוכים בה במלים הבאות:

[...] יותר מכל טקסט אחר בתרבות העברית, תפילה זו חקוקה עמוק בתודעה הקולקטיבית ומעוררת פרץ רגשות גדול, אם בשל ההתייחסות למשמעותה הדתית, ואם מפני שהיא נאמרת באחד מן הרגעים המכריעים בחייו של אדם. עם זאת, רבים בציבור החילוני חשים ניכור כלפי תפילת הקדיש, שרוב מילותיה ארמיות ואינן מובנות [...] אולם היחס לקדיש מורכב אף יותר. סירובו של חלק מהציבור החילוני לקבל תפילה זו בשימושה הטקסי מעורב, לא תמיד במובחן, בתחושה הקשה של אי-השלמה עם אובדנו וקבורתו של אדם קרוב [...] הקדיש הוא מעין טקסט מאגי. בהקשריו הספרותיים מילותיו לוחשות, מאיימות ומעוררות, כמו משביעות איזה כוח לנוכח המת וייצוגיו התרבותיים; הן עשויות לעורר תחושות של זרות ומסתורין, לצד תחושה של היכרות עמוקה [...].

מאה שנה אחרי שבני העלייה השנייה וחלוצי היישוב ניסו להתנער מאמירת הקדיש בטקסי הלוויה החילוניים, מתבררות שתי עובדות מפתיעות: האחת – חזרתו של הקדיש לרובן המוחלט של הלוויות בישראל, חילוניות כדתיות, מכל העדות ובכל הקהילות הישראליות. השנייה, המפתיעה עוד יותר – נוכחותו המאסיבית של הקדיש ביצירה היהודית המתחדשת, מראשית העת החדשה ועד ימינו אנו.

בעקבות לימוד בבית המדרש של 'המדרשה באורנים' לפני עשור, החלו העורכים ללקט בשקדנות את היבול הרב של יצירה עברית ש'מתכתבת' עם הקדיש. לאחר שביררו, למדו ומיינו את השפע שהצטבר בידם, נוכחו לדעת שדי בו למלא אנתולוגיה שלמה. כך בא לעולם "תום ותהום", ובו 61 יצירות, בהן שירים, סיפורים ומסות קצרות (וציורים כתוספת) שנוצרו במאה השנים האחרונות, בשפה העברית או מתורגמות משפות אחרות, וכולן נוגעות בקדיש המסורתי בדרך זו או אחרת. בחלקן הוא עומד במרכז היצירה, מצוי בשמה או שזור לכל אורכה, ובחלקן הוא מופיע במילה בסופה, או צפון ברמז קל בתוכה.

הקריאה בטקסטים מכה בקורא מעוצמת רגשות הצער, הכאב, המחאה, האימה וגם הנחמה, שטמונים בהם. השירים, המסות והסיפורים ממחישים היטב את דברי העורכים, " [...] כי אכן מדובר בטקסט בעל עוצמה תרבותית אדירה, נפיצה, יחידה בסוגה". מעבר לעוצמתם המצטברת של היצירות, כוחה העיקרי של האנתולוגיה הוא בעצם מעשה האיסוף והכינוס של קשת יצירות רחבה ומגוונת כל כך, של יוצרים שונים ורחוקים כל כך. כאילו נתגלה לפתע שהצופן הפנימי המחבר בין קצותיה הרחוקים ביותר של יהדות העת החדשה הוא הקדיש.

ביריעה הרחבה שמציעה האנתולוגיה באה לידי ביטוי מיטבי תפיסת המדרשה, הרואה ביצירה היהודית העברית-הציונית בפרט והמודרנית בכלל המשך ישיר של ארון הספרים היהודי לדורותיו.

* הוצאת עם עובד והמדרשה באורנים, 2009

** יורם ורטה, ירון דוד, המדרשה באורנים

***ד"ר ענת ישראל, מרצה, מכללת אורנים, דוא"ל: anati@hamidrasha.org.il

עצם חיבורם יחדיו של רבי שמחה בונם מפשיסחה עם אלן גינזברג, הרב יוסף דב הלוי סולוביצ'יק עם מרדכי גלדמן, ועוד רבים רבים, הינו מעשה תרבותי שניצבת מאחוריו ראייה עקרונית רחבה של התרבות היהודית, ראייה החסרה מאד באווירה הפלגנית והכיתתית ההולכת ומתחזקת במקומותינו. במעשה זה מזכים אותנו העורכים בקובץ בעל חשיבות תרבותית העולה על סך היצירות המגוונות המוצעות בו, המרגשות והמרתקות כשלעצמן.

למרות מעלתו העקרונית, אין להתעלם גם מכמה בעיות וחסרונות שמצאתי בקובץ שערכו ידידי מהמדרשה. ראשית, מעבר לפתח דבר על הספר ולמבוא כללי על הקדיש, הקובץ נעדר הסברים והקשרים ליצירות, ולו גם בסיסיים ביותר, כמו דברי הסבר על היצירה שממנה נגזר הקטע המובא, או הרקע לכתיבת היצירה, הנמען שלה, החידוש שבה, ועוד. הסברים כאלה היו עשויים להאיר את עיני הקוראים ולסייע מאד לתווך את היצירות לקהל הרחב, בייחוד היצירות הרחוקות יותר מימינו, המשקפות לא פעם עולם מושגים ונורמות שעברו מן העולם. אפילו שנת כתיבת כל אחת מהיצירות לא מוזכרת, ומאחר שהסדר איננו כרונולוגי, זהו חיסרון. האנתולוגיה חולקה לחמישה פרקים, המהווים תת-נושאים לנושא הכללי, אבל מטבע הדברים היצירות לא בקלות ניתנות לשיוך נושאי מובהק, וניתן למקם יצירות רבות בקובץ תחת יותר מקטגוריה אחת. הקטגוריות עצמן קצת עמומות לטעמי. הפרק הראשון, 'הרי עולם', מביא 'טקסטים המנסחים השקפת עולם'. הפרק השני, 'פורקן גדול', כולל 'יצירות המתארות היבטים שונים של התבגרות, חניכה והגדרת זהות', וכן הלאה, דרך 'תום ותהום' שעניינו 'הלכי רוח אקסטטיים-חזיוניים', 'עירומים לזכרם' שעניינו 'היבטים לאומיים וחברתיים', ועד 'ברית ערירית' שבו יצירות העוסקות במותו של הורה.

באיזה פרק, למשל, ראוי למקם את שירו הקצרצר של זלי גורביץ?

פסוק מפחיד / זלי גורביץ

יתגדל ויתקדש שמה רבא
מהלך אימים
וזורע חרדה.

אני שיערתי שאמצא אותו בפרק הראשון או השני, ולבסוף מצאתיו בפרק השלישי.

הערה אחרונה לסיום, שאיננה מופנית לעורכים דווקא: מתוך 61 יצירות, ספרתי חמש של נשים, כלומר כ-8% מהספר. הקדיש שמתגלה כאן כסמל לאחדות היהודית, הוא גם סמל להדרת הנשים. אין בקובץ התייחסות ישירה למאבק המתחולל בשנים האחרונות בציבור הדתי-על-ידי נשים הרוצות לומר אותו, אבל היחס המספרי המחפיר הזה מעיד על אופייה הגברי של תפילת הקדיש, כמו התפילה בכלל, כמו היצירה היהודית כולה, גם בימינו. ממילא מובן שהיצירות הנשיות שנכללו בקובץ מרוכזות בעיקר בחוויית ההדרה הנשית מהטקסט ומהטקסט, כמו למשל זעקתה של רות נצר בבית הראשון של שירה:

קדיש בת / רות נצר

גם אני רציתי להגיד קדיש
גם אני רציתי להגיד קדיש
גם אני רציתי להגיד קדיש
ולא נתנו לי...
כן, גם אני רציתי...

אין בהערות האלה כדי להמעיט מחשיבותו של המפעל התרבותי החשוב הזה, שנולד מתוך שנים של עבודת איסוף וזיקוק. התוצאה חושפת בפנינו את אחת מתבניות הלשון המשמעותיות ביותר של התודעה היהודית והישראלית. נוכחותו המשמעותית של הקדיש גם ביצירה החילונית הינה עדות לתבנית יהודית שצלחה איכשהו את מסננת החילוניות, והפכה לתבנית ישראלית-יהודית. אם נשכיל לטפח עוד תבניות יהודיות רבות כאלה, אולי עוד תהפוך התרבות הישראלית החילונית לאלטרנטיבה יהודית ממשית.